

1000 DE PAGINI MAI TÂRZIU.
ISTORICUL ȘI MOARTEA: O ECUAȚIE CONFUZĂ¹

Marius Rotar

„Să consideri moartea ca un incident,
pe când în realitate este ceva imens”
Cesare Pavese (1907-1950)

„Revenge [...] is the best meal served cold”
Kataklysm, *In the Arms of Devastation* (2006)

1. *Despre un cuvânt inexistent în limba română și intraductibil în alte limbi*

Tudor Octavian, scriitorul care semnează zilnic în pagina a treia a *Jurnalului Național*, sublinia o realitate pe care o citez din memorie referitoare la moarte: cu ocazia unui târg de carte organizat la București anul acesta erau expuse, spre vânzare, o mulțime de producții despre moarte. În opinia sa, o atare situație apărea ca un soi de rostire arogantă a oamenilor sau a unora educați dintre ei către Dumnezeu: „Bătrâne, cred că ți-am rezolvat enigma!” Firește că Tudor Octavian nu este un istoric și el nu avea astfel cum să știe faptul că și în istoriografia românească contemporană avem de-a face cu o dilatare considerabilă a interesului asupra acestui domeniu. Însă observația sa, dincolo de evidenta ironie, merită pomenită. Ea caracterizează, în mod general, realitatea fenomenului: se scrie mult despre moarte și la noi, dincolo de o discuție punând sub semnul întrebării dacă astăzi mai există sau nu un tabu asupra evenimentului decesului și fenomenului muririi².

Desigur, cercetările istorice asupra morții nu mai reprezintă demult o noutate în istoriografia occidentală la fel cum se întâmplă și în spațiul mioritic. Însă, în cazul național, lucrurile comportă o serie de specificități. Aproape inexistente înainte de 1989 și nu datorită unor comandamente ideologice, ci mai degrabă unui *conformism tematic*, investigațiile de acest tip au fost privite ca exotice și „neserioase” după 1989. Mai mult, asemenea observații colegiale îl așezau pe cel interesat de un asemenea domeniu într-o poziție neplăcută. Acesta trebuia de cele multe ori să-și justifice opțiunea cercetării, ceea ce nu se

¹ În amintirea celui ce a fost John D. Morgan (Canada), cu mulțumiri pentru ajutorul și încurajările pe care mi le-a dat, cu mai mulți ani în urmă, de a continua să analizez moartea ca istoric. „1000 de pagini mai târziu” se referă la situația publicării tezei mele de doctorat, dedicată analizei morții în Transilvania secolului al XIX-lea – prima sinteză dedicată subiectului în istoriografia românească – în două volume, având în total aproape 1000 de pagini.

² Tony Walter, „Modern Death: Taboo or not Taboo?”, în *Sociology*, Southampton, 25 (1991), nr. 2, p. 292-301.

întâmpla evident în cazul altor subiecte. Or, o atare situație era deranjantă, fiind, la urma urmei, o încercare mai mult sau mai puțin asumată de descurajare. În ciuda faptului că în ultimii ani se înregistrează o creștere considerabilă în domeniu, vechile „tratamente” alocate celor pasionați de domeniu nu au dispărut, ci, mai degrabă, s-au metamorfozat. Ele au devenit un tip special de batjocură, inventând cuvinte, „gratulări” și calificative, pentru a stârni zâmbete „academice”. Este cazul „mortologiei” și al „mortologilor”, cuvinte care, de altfel, nu există în limba română, însă acestea devin suficiente pentru un tip special de defăimare sau, în acest caz, de tratament și verdict, deopotrivă. Însă, situația denotă o altă realitate: prin utilizarea acestor gratulări se recunoaște indirect ascensiunea preocupărilor în domeniu în istoriografia românească, chiar de cei care nu au capacitatea și interesul de a-i pricepe relevanța. Dar, în acest punct, trebuie pomenită una dintre dimensiunile definitorii ale istoriografiei românești asupra morții, astăzi: *creșterea cantitativă a studiilor în domeniu, nu semnifică, în mod nemijlocit, și o creștere calitativă*. Acest aspect îndeamnă la prudență și modestie pe toți cei care într-un fel sau altul sunt dedicați subiectului.

Pe de altă parte, demonstrația interesului asupra domeniului în alte spații istoriografice se poate face și prin inserarea unui alt segment relevant, dincolo de cantitatea considerabilă de cărți și studii publicate în domeniu: transpunerea subiectului ca material didactic în diverse universități occidentale, implicând evident un alt palier al său, și anume instituționalizarea ca disciplină. Astfel, cel puțin două articole publicate descriind această experiență, inclusiv reacțiile studenților față de tematică, sunt extrem de relevante asupra discuției de față. Acestea arată oportunitatea noutății și cum anume aceasta se poate insera, scoțând din esența ecuației exotismul tematicii³.

2. *Istoric/istoric – moarte?*

Toată această situație generează, în cazul de față, o simplă reflecție asupra domeniului: există vreun tip de relație specială între istoric, ca analist și reprezentant al unei ramuri a cunoașterii științifice, pe de o parte, și moarte, ca moment, pe de altă parte? Cum s-ar explica această relație? Care ar fi aspectele ce o compun? Toate aceste întrebări, deși aparent ne semnificative, devin importante, raportându-le la profilul contemporaneității și la natura proprie a meseriei de istoric. Desigur, ar fi inutil să discutăm despre legătura evidentă

³ Ellen Stroud, „Reflections from Six Feet under the Field: Dead Bodies in the Classroom”, în *Environmental History*, Durham, North Carolina, 8 (2003), nr. 4, p. 618-627; Laura Cruz, „Morbid Fascination: Teaching the History of Death”, în *Academic Exchange Quarterly*, Tennessee, 9 (2005), nr. 2, p. 115-119. La Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, profesorul Toader Nicoară predă de ani buni studenților de la istorie un curs și un seminar special intitulat *Moartea și atitudinile în fața morții în epoca modernă*.

între moarte și alte științe, cum ar fi filosofia, medicina, psihologia, sociologia etc. Aceste relații sunt mult mai vizibile și pot fi mai lesne susținute. Cazurile filosofiei sau medicinei par, din capul locului, cele mai limpezi în domeniu. În primul caz vorbim despre probabil cea mai veche imagine a filosofiei, ca disciplină, care se ocupă, în mod nemijlocit, cu cercetarea și tentativa de explicație a morții⁴. În al doilea caz scoatem în evidență una dintre laturile certe ale contemporaneității: *medicalizarea morții*. Acest ultim proces a fost unul de durată⁵ și a avut și are consecințe esențiale în viziunea actuală asupra lumii⁶. Or, toată această ecuație a medicalizării morții poate fi lesne înțeleasă raportându-ne la modelul actual al morții bune. Aceasta nu poate astfel proveni decât din modelul medical, ceea ce impune evident atitudini aparte în fața vieții. Însă, în cazul propriu al istoriei sau istoricului, lucrurile par mai dificil de interogat, datorită multiplelor ramificații explicative ce pot apărea. În plus, o atare discuție se supune speculațiilor, evident, putând deraia atât direcția interogației, cât și înțelegerea ei.

Pe de altă parte, raporturile diverselor științe cu moartea, dictate de natura și implicit interesele și relevanța acestora în societate, determină până la urmă genul relațiilor existente.

Ideile sau reflecția privind ecuația istorie/istoric și moarte nu au constituit subiectul unei analize separate în cercetările efectuate până acum. Mai degrabă o serie de caracteristici ale sale au fost trecute în revistă, ceea ce constituie o plajă cu câteva repere esențiale, ca sens și deschidere. Acestea au enunțat adeseori modalitatea de cuprindere a morții în preocupările istoricului, drept pretext pentru o analiză istoriografică în domeniu, unde s-au trecut în

⁴ Poate fi delimitată și o istorie a filosofiei care s-a preocupat mai accentuat sau nu cu problematica morții. Vezi, spre exemplu, R. Raj Singh, *Death, Contemplation and Schopenhauer*, Ashgate, 2007, p. IX-XIV.

⁵ Medicalizarea constituie un concept pătruns în literatura științifică în anii '70. El ar descrie un proces prin care viața de fiecare zi a ajuns sub dominarea și supervizarea medicală. Medicalizarea consistă în a defini o problemă în termeni medicali, întrebându-se limbajul medical pentru descriere, adoptând un cadru medical pentru înțelegerea ei și utilizând o intervenție medicală în scopul rezolvării. Ca fenomen, medicalizarea poate fi legată de două evenimente caracteristice societăților moderne: secularizarea și, pe de altă parte, schimbarea statutului profesiei medicale. Peter Conrad, „Medicalization and Social Control”, în *Annual Review of Sociology*, Palo Alto, California, 18 (1992), p. 209-215.

⁶ S-au medicalizat principalele evenimente ale vieții (naștere, sexualitate, menstruație, menopauză, bătrânețe, moarte) și comportamentul deviant (nebulie, alcoolism, homosexualitate, transsexualism, abuzurile asupra copiilor etc.). Dar în unele cazuri medicalizarea este completă (naștere, moarte), pe când în cazul altora procesul s-a realizat parțial sau minim (menopauza sau dependența sexuală). *Ibidem*, p. 212.

revistă realizările, nerealizările și perspectivele domeniului⁷. Însă, asemenea direcții arareori au căutat să atingă miezul problematicii, neenunțând interogația-explicație fundamentală în ecuație.

Totodată, se poate observa faptul că, inclusiv în interiorul unei științe, domeniile acesteia pot să se ramifice când vorbim despre moarte. În cazul particular al istoriei, după cum s-a subliniat, cercetările în domeniu au fost sporite de contextul interdisciplinar. Astfel, sunt importante episoadele contactelor directe și indirecte ale istoriei cu interesele antropologiei, arheologiei, ale cercetărilor în domeniul artei și arhitecturii, ale teologiei, ale studiilor „legale” sau celor ce țineau de medicină, cu moartea. Toate acestea au mărit apetitul istoriei, ca știință, pentru priviri suplimentare sau special focalizate pe murire și moarte⁸. Aici, ideea redescoperirii morții după 1960, enunțată de către Michel Vovelle⁹, este importantă, deși, din punctul de vedere a interpretării, istoricul francez pare a forța lucrurile.

În opinia mea, relația între istorie/istoric și moarte este una specială, fără a atinge laturile amplitudinii filosofiei, ca știință, în același domeniu. Din capul locului trebuie accentuat că moartea în istorie, ca subiect de cercetare, ar fi doar una dintre tematicile ce pot fi atinse. Ea a cunoscut un avans considerabil din a doua jumătate a secolului trecut, influența modelelor oferite de școala Annales în a treia sa etapă fiind fundamentală (alături de dezvoltările paralele sau nu din mediul anglo-saxon). Pe de altă parte, a scrie despre moarte, din punct de vedere istoric, implică un *risc dublu*. În primul rând, este vorba despre pericolul intrării „totale” sub amprenta spectaculosului subiectului în sine. Acest aspect determină ca o investigație efectuată să poată fi încadrabilă într-un gen aparte de istorie-spectacol, mai degrabă decât într-unul accentuând schimbarea și relevanța analitică. Se poate vorbi astfel despre o *modă* a cercetărilor în domeniu, ale cărei semne par să ființeze și în istoriografia românească actuală. Pe de altă parte, celălalt risc se referă la natura propriu-zisă a cercetării istorice, și anume sursa ca bază de construcție. În ciuda unor opinii neavizate afirmând că o istorie asupra morții nu poate fi scrisă în spațiul românesc datorită puținătății surselor, se poate susține contrariul. Dimpotrivă, o asemenea istorie poate fi scrisă fără nici o problemă, sursele sale fiind extrem de numeroase. Nu voi intra într-o detaliere a lor, ci mă voi limita în a spune doar că pentru un istoric această multitudine de surse determină, la un moment

⁷ Vezi, mai recent, în cazul istoriografiei românești, Toader Nicoară, „Istoricul și moartea. Un itinerar”, în *Caietele de Antropologie Istorică*, Cluj-Napoca, III, nr. 5-6 (Ianuarie-Decembrie 2004), p. 6-12.

⁸ „Introduction”, în *Death in England. An Illustrated History*, edited by Peter C. Jupp and Claire Gittings, Manchester, Manchester University Press, p. 2-3.

⁹ Michel Vovelle, „Rediscovery of Death since 1960”, în *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, localitatea, 447 (1980), p. 89-99.

dat, senzația de sufocare. Dar, pe de altă parte, sursele pot fi caracterizate printr-o stereotipie – cum este cazul predicilor de înmormântare, informațiilor regăsite la nivelul presei, a testamentelor etc. – chestiune contrabalansând prima direcție. La fel de numeroase pot fi și tematicile atinse, pornind de la ceea ce înseamnă moartea naturală într-o epocă, moartea violentă sau corelația bolii cu moartea și terminând cu tematici specifice cum ar fi cea a percepției și tratamentului cadavrului sau cea a imaginarului lumii de dincolo. Din acest unghi, cercetarea istoriei se face prin intermediul evenimentului morții, considerat unul invariant, mai degrabă decât o acțiune într-un sens invers.

În mod similar elemente interesante în discuția de față pot fi scoase la lumină de modalitatea de inserare a morții ca subiect în cercetările istorice. Nu voi zăbovi asupra acestei problematici, punctând doar că acest tip de cercetare ar reprezenta una dintre cele mai sugestive exemple ale recuceririi calitativului de către cantitativ. O atare ecuație presupune o serie de interogații specifice, extrem de stimulative drept direcții de analiză. Prin urmare, moartea poate fi înțeleasă ca mediatorul tăcut al scrierii istoriei, în opinia lui Paul Ricoeur și Michel de Certeau¹⁰. În același timp trebuie subliniat și faptul că dezvoltarea studiilor istorice asupra morții s-a petrecut în mod concomitent cu alte revigorări sau integrări ale tematicii, existente în diverse ramuri ale cunoașterii științifice. Spre exemplu, nu reprezintă o coincidență faptul că primele cercetări în domeniu, aparținând lui Philippe Ariès, au avut loc în paralel cu apariția lucrării lui Elisabeth Kübler-Ross, *On Death and Dying*, publicată la 1969 în SUA. Din aceeași perspectivă, merită subliniat că momentul revigorării cercetărilor asupra morții, înregistrat în 1956, prin organizarea primei conferințe interdisciplinare în domeniu de către Herman Feifel, nu i-a inclus și pe istorici¹¹.

Per ansamblu, unul dintre factorii susținând relația specifică a istoricului cu moartea pare a fi însăși natura operațiunii istoriografice. Ea are profilul unei intervenții ulterioare asupra unor realități istorice. Astfel, o atare sarcină constituie, după Paul Ricoeur, „echivalentul scriptural al ritului punerii în mormânt, al înmormântării”. Prin urmare, cu riscul de a forța interpretarea, istoria poate fi definită drept o știință mai degrabă a celor morți, decât a celor vii. În consecință, relația istoric/istoric - moarte nu mai apare astfel ca fiind rudimentar definită, ci, mai degrabă, ca o relație imperios definită. Prin urmare, concluzionând până la acest nivel al discuției de față, pe coordonatele unei istorii contrafactice, se poate zice că dacă *moartea n-ar exista nu am avea istorie*, timpul viitor acordându-se pe coordonate diferite decât cele normale. Emil

¹⁰ Cruz, *Morbid Fascination*, p. 115.

¹¹ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Amacord, 2001, p. 444-446.

Cioran viza, spre exemplu, o atare dilatare susținând că istoria nu pare a fi decât un dinamism al victimelor sau morților. O atare imagine a fost exploatată cu succes și în literatură de către José Saramago. El imagina o țară, unde, de la un anumit moment dat, nimeni nu mai moare, chestiune determinând numeroase confuzii și stări neplăcute¹².

Limpezitoare sunt, în acest punct al dezbaterii de față, ideile demografului Carl Haub, ce estima, într-un eseu, că totalul oamenilor născuți din zorii umanității până astăzi ar fi de 106 miliarde. Din acest total, 6 miliarde sunt vii și 100 miliarde sunt morți¹³. Prin urmare, dacă grupăm cele două categorii în vii și morți, rezultă că istoricii sau istoria ca știință le acordă același statut ambelor categorii, în calitate de potențiali subiecți de studiu. În această ordine de idei, istoria ca știință aduce un plus în comparație cu alte științe, atunci când vine vorba despre cercetarea morții: „istoricii ocupă un loc aparte deoarece ei sunt singuri care, în principiu, se ocupă, în mod sistematic cu toți morții de-a lungul timpului” (aceasta se petrece, în mod, teoretic, pentru toți decedații, de la cei cunoscuți la cei necunoscuți)¹⁴. În comparație, interesul sociologilor, al psihologilor etc. pare a se limita la un segment precis, temporal vorbind.

Relevante sunt aici și opiniile lui Theodor W. Adorno, conform căruia moartea și istoria formează o constelație, existența lor fiind condiționată reciproc¹⁵. În plus, relația cultură-moarte, pusă în evidență de către Jacques Derrida, își afirmă substanța. Ea vine parcă în continuitatea enunțului istoriei realizat de Paul Ricoeur, completând spațiile goale ale interogației: „Cultura în sine, cultura în general este, înainte de orice, chiar a priori, cultura morții. Nu există o cultură fără un cult al strămoșilor, fără o ritualizare a durerii și a sacrificiului, fără locuri instituționalizate și modalități de înmormântare, chiar dacă ele sunt doar pentru cenușă și incinerare. Conceptul de cultură poate părea sinonim cu cultura morții, ca și cum expresia cultura morții ar fi un pleonasm sau o tautologie. Dar numai o redundanță poate face lizibile diferențele culturale și rețeaua frontierelor. Pentru că fiecare cultură atrage după sine un tratament al morții, fiecare dintre ele tratează sfârșitul în acord cu o partiție diferită”¹⁶. O asemenea idee regăsim și la Louis-Vincent Thomas, exprimată însă în termeni mai estinși. Ea vizează o suprastructură și evident construcții pe lungă durată: „1. Întreaga societate se vrea nemuritoare și ceea ce

¹² José Saramago, *Intermitențele morții*, traducere de Georgiana Bărbulescu, Iași, Polirom, 2006.

¹³ Antoon de Baets, „A Declaration of the Responsibilities of Present Generations toward Past Generations”, în *History and Theory*, Middletown, 43 (2004), p. 130.

¹⁴ *Ibidem*, p. 136-137.

¹⁵ Theodor W. Adorno, *Negative Dialectics*, translated by E. B. Asthon, New York, Routledge, 1973, p. 361-366.

¹⁶ Jacques Derrida, *Apories*, Paris, Galilée, 1996, p. 56-61.

se cheamă cultură nu este nimic altceva decât un ansamblu organizat de credințe și rituri, în scopul de a lupta mai bine împotriva puterii dizolvante a morții colective și individuale; 2. Societatea, mai mult decât individul, nu există decât în și prin moarte. 3. Moartea devine unul dintre cei mai importanți relevatori ai societăților și civilizațiilor, așadar un mijloc al chestionării și criticii lor¹⁷. Oricum, Derrida, după câte se pare, se exprimă critic la adresa lui Phillipe Ariès și Louis-Vincent Thomas, deși critica sa era mult mai virulentă în cazul ultimului. Acuzația sa se referea la comparațiile utilizate de aceștia, ce, spre exemplu, introduceau modele africane în discuție (Louis-Vincent Thomas). Acestea nu se potriveau deloc, după Derrida, cu modelul occidental al muririi și morții¹⁸.

În acest punct, rolul istoriei, al istoricului în particular devine fundamental, întrucât acesta ar putea, în dialog cu reprezentanții ai altor științe, să se transpună într-un „instrument” de dezvoltare a miezului problemei, adică a structurilor profunde ale diverselor sisteme ale morții. Privirea retrospectivă, analiza de profunzime ar fi privilegiată, putându-se lua astfel în calcul mult mai simplu schimbarea, continuitatea, rezistența la modificări, pe mai scurtă sau, la modul ideal, pe mai lungă durată. Aceasta ar fi, mai degrabă, un scop urmărit, așezând, cu certitudine, iluminări noi în ceea ce ar privi „meseria” istoricului și moartea ca subiect al investigațiilor sale. În fapt, deviațiile de la firul principal al interogației analitice, pentru istoric vorbind, pot, în mod simplu, să se instaleze. Ele țin de dificultatea unei analize de acest tip. Astfel, într-un eseu dedicat problematicii morții și a războiului David Cannadine ajungea la concluzia că „o istorie a morții, ca scriitură, este la fel de complicată ca o istorie a vieții”. Mult mai limpede în domeniu pare a se exprima John McManners. Acesta utilizează termeni direcți, exprimându-și reținerile față de domeniu: „faimoasa observație aparținând lui La Rochefoucauld că este imposibil să privești, în mod direct, la soare și la moarte se aplică, într-un sens diferit față de înțelesul său original, la istoric: acesta când scrie despre moarte întotdeauna ajunge să scrie despre ceva diferit¹⁹”. Situația o constata și celebrul istoric englez al medicinei Roy Porter, situând preocupările istoricilor în domeniul morții: „Când istoricii încearcă să privească drept în față moartea și să pătrundă în esența ei, pur și simplu, subiectul dispare dinaintea ochilor lor²⁰”. În consecință, același istoric britanic considera că moartea este un subiect de dificultate extremă pentru istorici, pentru că nici unul dintre ei nu a

¹⁷ Louis-Vincent Thomas, *Mort et pouvoir*, Paris, Petite Bibliotheque Payot, 1999, p.10-12.

¹⁸ Robert Bernasconi, „Whose Death is it anyway? Philosophy and Cultures of Death”, <http://www.usc.edu/dept/comp-lit/tympanum/4/bernasconi.html>, accesat la 6 noiembrie 2007.

¹⁹ Apud Neil Small, „Death and Difference”, în David Field, Jennifer Lorna Hockey, Neil Small, *Death, Gender and Ethnicity*, New York, Routledge, 1997, p. 210.

²⁰ Roy Porter, „Death and the Doctor”, în *Medical History*, London, 26 (1982), nr. 3, p. 335.

experimentat-o în mod direct și de asemenea nu există nici un test al consecințelor sale probabile (de pildă, viața de după moarte). Prin urmare, istoricul mai degrabă pândește moartea, dintr-un unghi oblic, ca subiect de cercetare. Așadar, dintr-o atare perspectivă, istoria morții ar fi mai degrabă una a muririi sau a persoanelor muribunde ori, mai simplu, a supraviețuitorilor momentului morții. Într-un asemenea sens, Roy Porter integra o serie de lucrări ale unor istorici, dedicate investigării morții, cum erau Phillipe Ariès, John McManners sau Joachim Whaley. Concluzia sa merită însă pomenită în întregime, deoarece el accentua faptul că interesul istoricilor ideilor și al celor preocupați de social n-ar trebui să ia prin surprindere cercetările proprii ale istoricilor medicinei²¹.

De asemenea, istoria ca știință poate fi gândită și în termenii unei comemorări sau ca imagine a unui prezent ce devine trecut, trimițând viitorului urmele sale.

În opinia lui Michel Vovelle, moartea este, pentru un istoric, unul din termenii cu care trebuie ineluctabil să se confrunte. Explicația acestei afirmații constă în aceea că moartea, drept invariant, nu încetează să se schimbe, ca expunere și înțeles. Astfel, ea devine un test esențial pentru aprecierea atitudinilor, comportamentelor și reprezentărilor colective ale oamenilor. Prin urmare, moartea furnizează dovada unui adevăr imuabil, prin intermediul căruia omul se descoperă pe sine, creându-și un reflex menit a concepe și a înțelege viața. În ciuda acestui fapt, ființa umană se încurcă în problemă – este vorba aici de reducerea morții la coordonatele biologice sau la o trecere inevitabilă. După Michel Vovelle, moartea ca invariant devine „un test constant al sensibilităților colective”, dar acest test este unul ambiguu, întrucât moartea, fiind o „trecere obligatorie”, suscită, în mod permanent, eschive, trișări sau aparențe prin care se dezvăluie²².

Relația între istorie și moarte se pune în termeni direcți și în condițiile specifice ale unor tematicilor analizate. Ne referim aici la situația concretă când într-o anumită perioadă istorică sau chiar eveniment realitatea brută a morții este cu mult peste o medie obișnuită. Aici nu ar fi vorba doar despre perioadele războaielor, ci, mai ales, aceasta s-ar referi la conceptul de *necropolitics*, fericit născocit drept explicație de către un cercetător sud-african²³. Constituind o răsturnare a biopoliticii, *necropolitics* se transpune într-un concept privind viața ca o valoare negativă, devenită periculoasă pentru ordinea politică și astfel trebuind a fi eliminată. Mai simplu zis *necropolitics* privește uzul morții ca armă a

²¹ *Ibidem*, p. 341.

²² „La mort dans l'histoire. Entretien avec Michel Vovelle”, în Serge Bureau, *Aujourd'hui, la Mort*, Quebec: Radio Canada, Chaîne culturelle FM, 1996, p. 10-12.

²³ Achille Mbembe, „Necropolitics”, în *Public Culture*, New York, 15 (2003), nr. 1, p. 11-40.

managementului politic, manifestată prin formele extreme ca rasismul, sistemul colonial (considerate drept rădăcini ale *necropolitics*), Holocaustul sau genocidul (unele trimițând inclusiv înspre sistemele totalitare comuniste). Într-o asemenea situație, a unui stat „criminal”²⁴, istoricul este nevoit să considere moartea nu doar mediatorul tăcut al istoriei, ci, mai degrabă, drept rezultat, șantaj și scop principal al Statului sau Puterii Politice.

Totodată, întreaga dezbateră despre relația istorie și moarte mai așează o chestiune: cea a timpului. Clasică definiție a istoriei dată de către Marc Bloch, ca știință a oamenilor în timp²⁵, delimitează cadrele ecuației. Însă aceasta devine ambiguă dacă ne raportăm la înțelesul timpului, al relației morții cu timpul, regășibilă la nivelul reflecției filosofice. Prin urmare, dacă ideea morții neagă ideea de viitor, o asemenea idee de viitor poate fi obținută printr-un act de imaginație colectivă, punct unde narațiunea istorică este importantă. Prin urmare, „construcția” morții este paralelă cu construcția timpului și, implicit, a istoriei²⁶.

3. *Phillipe Ariès sau cum să scrii sau să nu scrii o istorie a morții*

Din discuție nu pot fi omise nici criticile aduse cercetărilor istorice având drept obiect moartea și murirea de-a lungul timpului. Pe lângă criticile interne, adică cele provenind din interiorul breslei istoricilor, se înregistrează și critici externe. Cazul lucrărilor celebre aparținând lui Philippe Ariès, pare a fi cel mai relevant și cel mai cunoscut în domeniu. Pentru prima dintre direcții se remarcă criticile provenind dinspre Lawrence Stone și Thomas Kselman. Conform istoricului britanic Lawrence Stone, parametri enunțați de către Ariès sunt prea vagi pentru delimitarea schimbărilor petrecute de-a lungul timpului. Acești parametri sunt interconectați, ceea ce face ca istoricul francez să acorde o mai mică atenție schimbărilor pe durată lungă. În plus, este neglijată evoluția demografică, ca suport al atitudinilor în fața morții, la fel ca și slaba concentrare asupra semnificațiilor factorilor sociali. Amendabile ar fi și ignorarea unor nuanțe ale Renașterii și Iluminismului (deismul, ateismul), neglijarea credințelor populare legate de moarte și cadavru sau tratarea culturii drept unică variabilă. În plus, medicalizarea morții, criticată de Ariès, s-ar baza pe un fals romantism

²⁴ Yves Ternon, *Statul criminal. Genocidurile secolului XX*, traducere Ovidiu Pecican, Liliana Popovici, Iulian Doboși, ediție îngrijită și prefață de Ovidiu Pecican, Iași, Institutul European, 2002.

²⁵ Marc Bloch, *The Historian's Craft. Reflections on the Nature and Uses of History and the Techniques and Methods of Men who write it*, translation and introduction by Joseph R. Strager, New York, 1952, p. 27.

²⁶ Idee enunțată de către Zygmunt Bauman și având ecouri inclusiv la Benedict Anderson. Vezi Paolo Palladino, „Caveat Emptor: On Time, Death and History in the Late Modernity”, în *Rethinking History*, London, 8 (2004), nr. 3, p.403-416.

privitor la perioada de aur, înregistrată odinioară la nivelul vieții familiare. De asemenea, „creația” medicalizării morții s-a bazat nu pe ambițiile doctorilor, ci pe un consens general²⁷. În schimb, Thomas Kselman analizează în paralel lucrările și opiniile enunțate de către Philippe Ariès și Michel Vovelle. El observă așadar o mai clară conceptualizare a obiectului cercetării și o mai bună verificare a datelor în cazul ultimului dintre ei²⁸. În a doua direcție sunt remarcabile opiniile enunțate de către Norbert Elias, Pierre-Philippe Druet sau C. W. M. Verhoven. Analiza efectuată de către Norbert Elias situează contribuțiile lui Ariès ca fiind stimulative, însă criticabile. Astfel, selecția faptelor efectuate de către istoricul francez este una subiectivă, având la bază o idee preconceptuată: în timpurile mai vechi oamenii mureau în liniște și cu calm. Prin urmare, Ariès înțelege istoria ca o simplă descriere și nu este astfel capabil să enunțe corect schimbările²⁹. O critică acută formulează și olandezul C. W. M. Verhoven. Acesta distinge între modelele morții narate (existentă în literatură), moartea gândită (filozofie) și moartea reală. În acest mod, greșeala pe care Ariès o făcea era aceea a suprapunerii și inter-schimbării acestor trei modele³⁰.

Mult mai bine poziționate apar criticile formulate către Pierre-Philippe Druet. Acesta analizează literatura thanatologică de expresie franceză și anglo-saxonă. În acest ultim caz, marele merit constă în faptul că ideile enunțate de către Ariès sunt privite într-un context mai amplu. Acesta evident că face trimiteri și înspre produse provenind dinspre medicină, sociologie sau antropologie. Astfel, Ariès este așezat într-o vecinătate cu producțiile semnate de către Elisabeth Kübler-Ross, Jean Ziegler, Edgar Morin, Louis-Vincent Thomas etc., fiecare dintre aceștia constituindu-se într-o expresie a dezvoltării interesului științific asupra morții înspre ultimele decade ale secolului XX. Prima direcție era reprezentată de către Elisabeth Kübler-Ross, unde refuzul morții constituie o contrapondere a angoasei morții. Cel de al doilea sens, dilatat de către sociologul Jean Ziegler, se opunea individualismului metodologic și psihologic, aducând explicații ale morții în termenii alienării și ai luptei de clasă (o viziune marxistă, de altfel). Între aceste două extreme, Druet situează analizele socio-istorice aparținând lui Philippe Ariès, Edgar Morin și

²⁷ Lawrence Stone, *The Past and the Present Revisited*, London and New York, Routledge&Kegan, 1987, p. 399-410.

²⁸ Thomas Kselman, „Death in Historical Perspective”, în *Sociological Forum*, Springer Netherlands, 2 (1987), nr. 3, p. 591-597.

²⁹ Norbert Elias, *La solitude des mourants*, traduit de l'allemand par Sibylle Muller, suivi de *Viellir des mourants. Quelques problèmes sociologiques*, traduit de l'anglais par Claire Nancy, Paris, Collections Detrois, 1998, p. 52.

³⁰ Apud Wim Dekkers, „What Do We Call Death? Some reflection on the End of Life in Western Culture”, în *Ethical Perspectives*, Leuven, 2 (1995), nr. 3, p. 192.

Louis-Vincent Thomas. Trăsătura caracteristică acestora era aceea că analizele lor prezintau, în fapt, individualismul drept factor explicativ principal. Prin urmare, în cazul lui Ariès, vorbim despre nostalgii, în cazul lui Edgar Morin, despre panscientism liric, iar producțiile lui Louis Vincent Thomas erau, după Druet, în fapt niște compilații eterogene. Astfel, după Pierre-Philippe Druet, individualism progresiv sau regresiv nu ar constitui ceea ce ar fi necesar ca explicație a morții, în zilele noastre.³¹

În mod similar, ecuația poate fi pusă și invers, adică prin critica pe care știința istorică o efectuează asupra cercetărilor științifice asupra muririi și morții realizată de către alte științe. Această critică ar viza în principal excluderea laturii istorice a unor cercetări sociologice, spre exemplu, în teritorii precise de investigație. Astfel, fără o asemenea dimensiune, realitățile concrete ale unor tratamente în diverse cazuri de moarte nu pot fi complete. Ne gândim aici la subiecte sensibile, cum ar fi sinuciderea sau tematica incinerărilor umane și a crematoriilor în timpurile moderne.

Totodată, sistemul filosofic aparținând lui Heidegger, spre exemplu, poate fi pus pe coordonate istorice, ceea ce duce la întrebări și concluzii surprinzătoare. Este ceea ce face Christopher Elias într-o articol de dată recentă, punând față în față „filosofia” heideggeriană a morții, cu celebra schemă a evoluțiilor atitudinii în fața morții pe o durată mai mare de 1000 de ani, elaborată de către Philippe Ariès. Concluzia sa era fără echivoc, arătându-se că din cei patru timpi-atitudini ai istoricului francez doar doi s-ar potrivi la schemele lui Heidegger. Este vorba despre modelul „propriei morți” și cel al „morții interzise”, corespunzând modelului de confruntare și de evadare din fața morții din filosofia heideggeriană. Ceilalți doi timpi ai analizei lui Philippe Ariès, și anume moartea îmblânzită și moartea celuiilalt nu pot fi încadrabili lui Heidegger. Astfel, modelul morții celuiilalt nu s-ar potrivi, ținând cont de faptul că la Heidegger aceasta ar avea o importanță secundară. În al doilea caz, incompatibilitatea se înregistrează în ecuația heideggeriană a anxietății și a ființei-întru moarte³².

Schimbări s-au înregistrat față de momentul în care, spre exemplu, Michel Vovelle sau Philippe Ariès își redactau lucrările lor faimoase. Este ceea ce remarca sociologul francez Patrick Baudry, analizând literatura thanatologică din anii 70 și 80 în comparație cu cea actuală. Pentru perioada mai veche, caracteristica discursului thanatologic ar fi fost, în opinia sa, caracterul critic și contestatar, deopotrivă. Prin urmare, în acel moment nu se înregistra doar o

³¹ Pierre-Philippe Druet, *Pour vivre sa mort. Ars moriendi*, Paris, Editions Lethielleux, 1981, p. 149-161.

³² Christopher Ellis, „Static and Genetic Phenomenology of Death”, în *Contretemps*, University of Sidney, 2 (May 2001), p. 160.

delimitare și investigație a morții drept tabu al societăților occidentale, ci și un soi de „întoarcere” înspre societățile arhaice, având rolul de relevare a unei naturaleți pierdute. Felul de a fi în fața morții altădată era localizat ca un fel de „vârstă de aur”, din punctul de vedere al atitudinilor conturate. Așadar, concluzia enunțată în cadrul acestui moment denunța negarea morții de către societățile occidentale, considerată ca o negare a ei însăși. Această idee apărea indiferent de denumirile adoptate: societate thanatofobă și mortiferă (Louis-Vincent Thomas), societate canibalică și thanatocratică (Jean Ziegler) sau conceptul de moarte sălbatică (Philippe Ariès). Concluzia era evidentă, după Patrick Baudry, însă aceasta pare, în opinia mea, ușor forțată: acordată la ora refuzului morții, dar hrănindu-și apetitul de exotism și curiozitate prin senzaționalul morții, o societate de acest tip făcea loc doar unei mici comunități științifice să se mai ocupe cu cercetarea serioasă. În comparație, după Baudry, literatura thanatologică actuală caută să aplice o optică a unui management al emoțiilor și reacțiilor în fața morții. Un sens de asemenea tip se bazează pe o logică individuală, căutând să asigure, prin intermediul unui discurs medical și psihologic, o gestiune optimală a morții, astfel încât momentul trecerii în eternitate să fie o afacere intimă și cât mai puțin înfricoșătoare. Totalizând cele două momente, Patrick Baudry intra sub coaja lucrurilor: „Discursul antropologic și istoric era critic și deranjant. Discursul specializat de astăzi devine conformist și aranjat”³³. Sociologul francez își baza afirmația pe succesul teoriilor lui Elisabeth Kübler-Ross, dar pierdea din vedere faptul că acesta nu era o „cucerire” de dată recentă. Mai mult, Patrick Baudry nu lua în calcul că dezvoltarea cercetărilor antropologice și istorice asupra morții în anii 70-80, s-a petrecut în paralel cu dezvoltări similare în domeniul psihologiei sau al medicinei (vezi succesul serviciilor *hospice* și *palliative care*).

Dacă acceptăm ideea importanței morții în istorie și a statutului special al celor decedați în istorie, apare tematica responsabilității istoricilor față de aceștia. O atare problematică ar fi în aparență una surprinzătoare, dar ea face, spre exemplu, obiectul unui analize extrem de serioase întreprinse de către istoricul olandez Antoon de Baets. Acesta, într-un articol publicat în 2004 în *History and Theory*, își puna, la modul serios, această întrebare și căuta să ofere răspunsuri limpezitoare. Astfel, Baets aduce în discuție interogații surprinzătoare, cum ar fi ce reprezintă un decedat și dacă acesta are drepturi, aspecte trecute prin filtrul meseriei istoricului. În plus, el apelează la surse surprinzător de bine alese pentru demonstrația sa, cum ar fi *Declarația Drepturilor Omului*. Se ajunge astfel să se formuleze o *Declarație a Responsabilității Generațiilor Prezente față de cele din Trecut* în mai multe puncte și având drept bază o serie de parametri. Dar ideea de la care se pornește este cea a sensibilității celor

³³ Patrick Baudry, *Le place des morts. Enjeux et rites*, Paris, Armand Colin, 1999, p. 19-23.

decedați, care nu au drepturi și nici responsabilități, iar acestea cad în sarcina celor vii. O atare idee era fundamentată de 5 puncte în opinia lui Baets: cei decedați au un statut special printre ființele umane și printre diverse lucruri; reținerea unor trasee ale ființei umane și a personalității lor după trecerea în neființă (aspect conectat la lipsa lor de apărare și vulnerabilitatea decedaților plus nevoia lor de protecție); interesele, preocupările, declarațiile pot fi extinse dincolo de durata vieții; rețeaua mutuală a drepturilor și responsabilităților nu se opresc odată cu moartea (moștenire personală continuând relațiile după moarte). În fine, ultimul dintre aceste puncte arată că umanitatea este un întreg. Prin urmare morții și vii sunt două grupuri suficient de similare pentru a le „vorbi” ca membri unei singure comunități. În concluzie, morții posedă demnitate și de aceea merită respect și protecție, chestiune constituind o bază credibilă pentru asumarea responsabilității celor vii față de ei. Asemenea responsabilități sunt pasive și negative, active și pozitive (unele favorizând abținerea, altele intervenția); sunt morale și legale și sunt universale și nu specifice. Pe de altă parte, grupurile reprezentând pe cei decedați au cel puțin 3 seturi de probleme când fixează strategiile lor de protecție: 1. cine are dreptul să-i reprezinte? (răspunsul: istoricii, în principal); 2. există riscul interpretării greșite a dorințelor celor decedați; 3. tematica abuzului memoriei, unde istoricii sunt mai conștienți de riscuri decât celelalte grupuri³⁴. Într-o atare ambianță Baets formulează *Declarația* având 4 parametri: corpul, personalitatea, responsabilitățile generale și drepturile adiacente. Ea formulează responsabilități precise, cum ar fi necesitatea înhumării și incinerării (după voința decedatului), dreptul la memorie, la analiză corectă a faptelor și voințelor lor exprimate în timpul vieții și sfârșind prin necesitatea protecției demnității celor morții ca o condiție a meseriei de istoric³⁵.

O altă problematică în relația între istorie/istoric și moarte este reprezentată de ajustarea ei în ceea ce se definește ca reprezentând domeniul educației asupra morții (*death education*, în variantă anglo-saxonă). Propriu-zis nu este vorba despre o ajustare, ci mai degrabă despre o încadrare. Regăsim în lucrările lui Philippe Ariès, dar într-o formulă ușor exagerată, *death education*, presupune implicit o raportare la istorie, ca modalitate de înțelegere a evoluției și scopurilor sale. Avându-și propria sa istorie, unde existențialismul ca și curent filosofic a reprezentat probabil cel mai important impuls³⁶, *death education*, trimite mereu și mereu la recursul la istorie. Spre exemplu, unele

³⁴ Baets, A Declaration, p. 136-138.

³⁵ *Ibidem*, p. 141-152.

³⁶ W. Warren, „Death Education: An Outline and Some Critical Observations”, în *British Journal of Educational Studies*, London, XXIX (1981), nr. 1, p. 29-41.

dintre scopurile „clasice” ale acestei direcții par a se potrivi întocmai cu direcția istorică de reflecție și comportament în fața viitorului ultim.

4. *La persona întâi singular*

La nivel personal însă, lucrurile par că se modifică, complicându-se. Aici ar fi vorba despre relația între istoric, ca persoană/cercetător, și moarte ca ramură a preocupărilor sale științifice. Recursul la reflecțiile asupra morții, provenind din alte sensuri decât cele proprii științei istorice, devine esențial, întrucât, în acest punct, persoana I singular devine nodul în jurul căruia se edifică construcția. Poate fi vorba aici despre o serie de incomodități și neplăceri ce apar în jurul istoricului cu asemenea preocupări. Ele se pot dilata în direcții privilegiind croirea de scenarii, datorită subiectului analizei urmărite³⁷. Spre exemplu, la o meditație mai adâncă, observăm faptul că nu este totuși plăcut să realizezi ca istoric, analist al morții, că întreaga ta muncă se edifică pe lacrimile și durerea morții înregistrată în trecut. O astfel de situație îndeamnă la prudență și reclamă drept principal instrument abilitatea manevrării surselor și a concluziilor pe care aceste surse pot să le determine. Pe de altă parte, analiza susținută în domeniu poate duce la o serie de inflamații ale mediului înconjurător cercetătorului, pornind de la familie și încheind cu mediul academic unde acesta își desfășoară activitatea. Desigur, această observație nu este valabilă doar pentru istoric, ci se dovedește reală ca ecuație și în cazurile altor științe. Merită însă pomenită ca definind un profil și adeseori incomodând o muncă. Astfel, cercetarea istorică asupra morții capătă imaginea unei *necuminte*, dezvoltându-se durere, lacrimi și angoasă dintr-un anumit timp trecut.

Din acest unghi, explicațiile provenind dinspre Vladimir Jankélèvitch sunt esențiale. În opinia sa, discutăm despre moartea la persoana întâi, a doua și a treia. În ultimul caz se identifică evenimentul decesului ca o moarte, abstractă și anonimă, problematică ce, fără a fi misterioasă, e un obiect ca oricare altul. Moartea așadar poate fi analizată sau descrisă, deoarece reprezintă culmea obiectivității netragice. Tematica este astfel anonimă și acefală, a unui morți indiferente, fiind, în final, un principiu al seninătății³⁸. Or, ceea ce un istoric analizează din acest unghi este tocmai moartea la persoana a treia, dar situată într-un trecut, vorbind din punct de vedere temporal. Or, în acest caz, subiectul

³⁷ Cel ce analizează moartea experimentează, cercetând în mod constant moduri și niveluri ale morții: „în mod conștient, explorăm în continuu lumile imaginare ale morții și inventăm neobosit altele noi”. Mircea Eliade, *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale. Eseuri de religie comparată*, traducere din engleză de Elena Bortă, București, Humanitas, 1997, p. 59.

³⁸ Vladimir Jankélèvitch, *Tratat asupra morții*, traducere de Ilie și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Amarcord, 2001, p. 16. Imposibilitatea cunoașterii morții la persoana I singular o regăsim și la Martin Heidegger sau Emmanuel Levinas.

morții poate fi analizat, nefiind un principiu de angoasă. Însă, pe durată mai lungă poate înregistra efecte negative. Mai simplu zis, se remarcă faptul că, în general, se ignoră pe plan individual despre ceea ce se scrie și în care domeniu decât în investigația asupra morții o atare afirmație nu se verifică mai bine, pentru un istoric!

La polul opus se cascadează „posibilitatea” inevitabilă a morții la persoana întâi – principiu de angoasă, situată doar la timpul viitor, constituind sfârșit a tot, sfârșitul total și definitiv al existenței personale și sfârșitul întregului univers, al lumii și al istoriei. Între cele două se situează moartea la persoana a doua, ca limită proximă a alterității³⁹.

În fapt, după cum sublinia și Patrick Baudry într-o carte a sa dedicată subiectului pornografiei, dar aplicabilă drept observație și în situația celui care analizează moartea, eu, ca istoric, mă situez în interiorul a ceea ce fac, adică în „obiect” și nu în proximitatea sa⁴⁰. O asemenea idee mi se pare esențială pentru orice istoric al morții, în ciuda multiplelor feluri în care acesta își desfășoară ancheta: eu cred că a analiza moartea, din punct de vedere istoric sau nu, semnifică, până la o viitoare și inevitabilă „încrucșare”, un fel de dans special pe sârmă... Există însă un fel de contrabalansare a unei asemenea situații. Aceasta are mai mult un caracter de stimulent în realizarea unei analize asupra morții. Ea are și un caracter general și se axează pe ideea tinereții, ca vârstă, ce permite analiza morții deoarece exclude evenimentul decesului dintre probabilitățile sale. Situația era subliniată de către Mircea Eliade, punând-o în acord cu lipsa sintezei, lipsa originalității, ideea sacrificiului sau compensația curajului și dreptății continue a tinereții, în comparație cu bătrânețea⁴¹. Or, pentru un istoric ar fi mult mai simplu astfel să scrie o istorie a morții, fiind tânăr, decât aflându-se în toamna vieții sale, deoarece găsește un curaj nebun, în ceea ce Jankélévitch numea, „indeterminarea” datei morții⁴².

Într-o altă direcție trebuie subliniat că mai există un sens cuprins în relația istoric/istorie și moarte. Acesta se conturează cu grad de iluzie,

³⁹ *Ibidem*, p. 23-33.

⁴⁰ „Cel despre al cărui studiu se vorbește nu se poate situa în proximitatea unei teme interesante. El se situează fără dificultate „în” obiect (același lucru se întâmplă și în cazul cercetărilor despre moarte). De unde și ostilitatea pe care o poate trezi și care poate alege calea negării. Va fi minimalizat caracterul novator și aplicat al cercetării. I se va repeta ca o lecție bine învățată că obiectivitatea științei nu poate fi prinsă pe picior greșit. I se va cere să spună că va păstra acel caracter științific ce protejează cercetătorii, presupunându-se că el însuși nu este îndeajuns de protejat. I se va spune: vorbiți despre obsesii, afecte, angoase, excitații greu de suprimat.” Patrick Baudry, *Erotismul și pornografia*, traducere de Alina Mihaela Bănuț, Iași, Eurosong&Book, 1998, p. 20.

⁴¹ Mircea Eliade, „Despre tinerețe și moarte”, în *Idem, Arta de a muri*, ediție de Magda și Petru Ursache, Iași, Moldova, p. 237-238.

⁴² Jankélévitch, *Tratat*, p. 10.

referindu-ne la natura propriu-zisă a cercetării sub stindardul lui Clio. Este vorba despre imposibilitatea cuprinderii totale a dimensiunilor morții unor analize de acest tip, pornind de la ideea falsă că moartea este o realitate întru totul verificabilă, delimitabilă sau măsurabilă. Exemplul analizei sinuciderii într-un anumit timp și spațiu istoric este extrem de potrivită drept exemplu⁴³, dincolo de inadvertențele ce i se pot imputa⁴⁴. Moartea poate fi categorisită așadar ca fiind un eveniment ce nu este asemenea altora. O atare afirmație își are semnificația sa, izul său specific când vine vorba despre o cercetare istorică: moartea nu există în ordinea cunoașterii, fiind negânditul prin excelență, nu există reprezentări ale morții, ci reprezentări ale ireprezentabilului⁴⁵. La toate acestea se adaugă și o situație particulară istoriei ca știință, complicând și mai mult lucrurile: distincția între un trecut real și cunoașterea istorică a acelui trecut⁴⁶.

5. Concluzii

Întrebarea care se pune în finalul discuției de față pune tematica titlului său: de ce ar exista o ecuație confuză drept răspuns la relația între istorie/istoric și moarte?. Răspunsul ține de mai mulți factori enunțați și analizați până aici. Primul factor se referă la ceea ce ar fi de domeniul certitudinii: fără moarte istoria n-ar exista ca devenire a umanității, pe de o parte, și știință, pe de altă parte; istoricul este unul dintre principalii „gardieni” ai moștenirii și tratamentului acordat întregii cohorte reprezentate de șirul celor decedați. Al doilea factor atinge latura incertitudinii, compus fiind și el din mai multe elemente: o analiză istorică, a morții în acest caz, este prin natura sa incompletă, deoarece istoricul își edifică construcția doar pe sursele pe care un trecut i le-a transmis. Or, sursele demersului istoric are la bază selecția realizată în trei timpuri: cea a contemporanului evenimentului, atribuind o certă valoare informativă documentului sau nu; a arhivistului – care nu păstrează, de cele mai

⁴³ Este vorba despre tendința familiilor sinucigașului de a camufla gestul. O atare împrejurare distorsionează până la un punct analiza istorică asupra sinuciderii, datorită surselor care evident vor masca gestul. Vezi Georgia Noon, „On Suicide”, în *Journal of History of Ideas*, Philadelphia, 39 (1978), nr. 3, p. 371-372.

⁴⁴ „Orice sinucidere, din moment ce este o sinucidere, e impresionantă. Mă mir cum oamenii mai caută motive și cauze pentru a ierarhiza sinuciderea sau pentru a-i căuta diverse feluri de justificare, când n-o depreciază. Nu pot concepe o problemă mai imbecilă decât aceea care s-ar referi la ierarhia sinuciderilor, care s-ar referi la sinuciderile din cauză mai înaltă sau cele din cauză mai vulgară etc. Oare faptul de a-ți lua viața nu este el atât de impresionant încât orice căutare de motive pare meschină?” Emil Cioran, *Pe culmile disperării*, București: Humanitas, 2002, p. 85.

⁴⁵ Baudry, *Le Place*, p. 81.

⁴⁶ Wolfgang Von Leyden, „Categories of Historical Understanding”, în *History and Theory*, 23 (1984), nr. 1, p. 57-83.

multe ori, decât „piese” considerate demne de interes pentru a face parte din patrimoniul arhivistic; cea a cercetătorului/istoricului – selectând doar ceea ce consideră că ar fi relevant pentru analiza sa. În fapt, contemporanul unui eveniment nu poate cunoaște ceea ce mâine, poimâine sau într-o zi îl va interesa pe un cercetător⁴⁷. În al doilea rând, în ecuație introducem subiectul principal al analizei – moartea, eveniment ce nu poate fi experimentat la persoana I și care, într-un alt sens, a lăsat adeseori în urmă, drept sursă, mărturii incomplete. În acest caz, incertitudinea este una dublă: situația în care, analizând moartea, *istoricul vede de obicei doar vârful icebergului*, iar pe celălalt „țârm” al analizei sale, *el nu are cum să treacă de cealaltă parte a oglinzii*. El nu poate să ofere siguranță în interpretarea și explicarea a ceea ce în fond un eveniment cum este moarte ar fi.

Însă, dincolo de aceste incertitudini, o istorie a morții este necesară, în condițiile speciale când o istorie de acest tip este doar o istorie a autorefecției: cine suntem, unde mergem, cum ne-am pregătit cândva și cum ne pregătim pentru evenimentul morții⁴⁸.

Cu certitudine, putem analiza moartea în felurite moduri, ca istorici sau ca reprezentanți a altor discipline științifice. Pornind de la ideea simplă a multitudinii de modalități în care evenimentul survine sau de la numeroasele concepții asupra sa, se ajunge la nodul analitic al tematicii: investigarea atitudinilor în fața morții⁴⁹. Astfel, numeroase direcții pot fi interogate și toate acestea nu devin decât o caldă pledoarie pentru continuări istorice în domeniu. În plus, dificultățile inerente tematicii pun la grea încercare istoricul de la debutul tentativelor sale, întrucât moartea rămâne necunoscutul; există acea linie de demarcație imposibilă de trecut care este moartea mea și moartea celorlalți, sau într-o comunitate moartea devine o parte a tradițiilor și a „narațiunii”, implicând, în mod cert, responsabilități⁵⁰. Mai mult, dacă așezăm față în față ceea ce ar reprezenta un sistem tradițional, modern și postmodern al morții, decantându-i particularitățile pentru a-i înțelege evoluțiile⁵¹, toate acestea se transpun, la nivelul unei istoriografii naționale dedicate morții, drept doar un ingredient pentru mărirea unui „apetit” pentru cercetare. Iată conturate aici sumar doar câteva dintre elementele relevante ale discuției, iar aceasta ar putea continua cu un tempo susținut al argumentelor. În fapt, putem aduce în

⁴⁷ Jôel Guibert, Guy Jumel, *La socio-histoire*, Paris, Armand Colin, 1999, p. 28.

⁴⁸ Douglas J. Davies, *A Brief History of Death*, Oxford, Blackwell Publishing, 2005, p.1.

⁴⁹ Dekkers, *What Do We Call Death?*, p. 188.

⁵⁰ Hirano Junya, „Communicative Thanatology. Death as Responsibility in Community”, în *Kyushu Communication Studies*, localitatea, 3 (2005), p. 17-39.

⁵¹ Lyn H. Lofland, *The Craft of Dying. The Modern Face of Death*, Beverly Hills, Sage Publication, 1978, p. 17-38; Glennys Howarth, *Death&Death. A Sociological Introduction*, Cambridge, Polity Press, 2007, p.15-40.

dezbateri doar responsabilitatea pe care noi istoricii, ca reprezentanți ai prezentului, o avem față de generațiile trecute⁵² și în acest sens „chimia” moarte-istorie se așază ca strat primar al reflecției.

Există o imagine a morții care pe mine mă urmărește de foarte mult timp și anume cea a unei *guri nesătule*. Nu știu dacă această reprezentare este cea mai potrivită pentru alții, dar pentru mine, ca unul care sunt în „concupinaj” cu tematica de mai mulți ani, este dominantă. În tot acest „tablou” văd astfel doar ceva ce adușmecă, se cască implacabil, gustă, îngurgitează, mestecă pe îndelete și apoi îngHITE lacom, vise, iubiri, tristeți, bucurii, ură, viitor și speranță, nelăsând în urma ei decât cascade de lacrimi. Or, aceste cascade de lacrimi se usucă încet-încet, ca palparele ultime ale unei capăt sărac de lumânare, și pentru totdeauna odată cu timpul și, mai ales, uitarea...

⁵² Baets, *A Declaration*, passim.